

KOOL, MIDA NAGU POLEKSKI OLNUD MINU KOOLIAASTAD VILJANDIS

Peeter Hunt Viisukülast

Ma ei läinud sellele näitusele üksnes üsna intrigeerivast pealkirjast peibutatuna. Oli veel aeg, mil kuuldus Uue Kunsti Muuseumi võimalikust kolimisest Pärnust Viljandisse alles hakkas levima. Näitus „Mees ja naine“ oli iseenesest päris huvitav, kuid ei pakunud kahjuks loodetud silmarõõmu. Ei ilusaid klassikalisi ega ka moodsaid sirkli ja kolmnurgaga sirgeldatud naisakte, ürgmehelikest taiekest rääkimata. Kuid näitus võimaldas mul nüüd õige mitme aastakümne järel täiesti legaalselt astuda sellesse vanasse majja, kus kunagi ammu-ammu sai alguse mu koolitee.

Niipalju kui kuskil juttu – peamiselt seoses Uue Kunsti Muuseumiga –, nimetatakse raekoja kõrval pikemat aega tühjalt seisnud koolimaja alati (endiseks) linnagümnaasiumi hooneks. Õige, selleks maja 1923. aastal ehitatigi¹. Kuid sõnagagi ei mainita, et pärast nimetatud gümnaasiumi sulgemist 1932. aastal asus siin linna II algkool, mis oli rahvasuus tuntud rohkem Moksi koolina. Ja Aleksander Moks, kelle nime kool mitteametlikult kandis, oli Maagümnaasiumi direktori Theodor Koigi, Vana Kõva kõrval Viljandi populaarsemaid koolijuhte. Mõlema peavooruseks oli kõva kord nende juhitud koolis. Ka nende tublide koolimeeste hilisem saatus ja lõpp olid üsna sarnased. Kommunismiohvrina suri Theodor Koik juba 1942. aasta talvel vangilaagris, Aleksander Moks mõni aasta hiljem Siberisse küüdituna.

Kooli ajalugu arvatakse aastast 1790.² Seega oli mitut nime kandnud ja lõpuks Viljandi Linna II Algkoolina Linnu tänavale maandunud koolil seljataga tubli poolteistsada aastat järjepidevust. Austust vääriv iga, veidi vanem (1772) on vaid tänaseni tegutsev Valuoja kool, siis linna I algkool. 1944. aastal liideti II algkool II keskkooliga ja seda võib pidada II algkooli ametlikuks lõpuks. Õpetajaina töötasid seal siis ja kuigikaua ka edaspidi Villem Sasi, Alma Juurme ja Klaara Rebane. Moksi kooli tegelik lõpp oli kolm aastat varem, kuid sellest hiljem.

Ajalugu jäägu aga ajaloolastele. Loodetavasti pole säilikud arhiivides mõne õnnetu juhtumi tõttu hävinud ning neid pole ka teadlikult hävitatud. Kool ja tema ajalugu vääriskid kindlasti põhjalikku uurimist, nagu on tehtud Viljandi Maagümnaasiumi tähtpäevade puhuks.

Ma alustasin kooliteed 1935. aastal kaheksa-aastaselt, nagu siis üldiselt ette nähtud. Kooli küsimuses olevat kodus olnud üpris tõsine arvamuste lahkuminek. Ema kindel tahtmine olnud, et tingimata haridusseltsi.³ Isa ja paari perekonnatuttava arvamus oli aga, et kõva korruga Moksi kool oleks hoopis targem variant. Põhjuseks ehk ka

¹ Hoone valmis tegelikult juba varem, 19. sajandi II poolel, kuid viimase, tänaseni säilinud kuju sai koolimaja tõesti 1923. aastal. (Siin ja edaspidi toimetaja kommentaarid.)

² Mõeldud on 1790. aastal endises kreisikohtu hoones avatud kaheklassilist alam-rahvakooli. Siin õpetati alamas astmes lugemist, kirjutamist ja arvutamist, kõrgemas astmes vene keeles kirjutamist, moraali- ja usuõpetust ning ladina keelt. Hiljem on rohkem olnud tuntud linnakooli ja kreiskooli nime all.

³ Mõeldud on Viljandi Eesti Haridusseltsi Tütarlastegümnaasiumi algkooli, kuhu võeti õppi-ma ka poisslapsi.

asjaolu, et isa oli lõpetanud tsaariaegse „gorodskoi“⁴, mida järjepidevust pidi II algkooli eelkäijaks peeti. Oli kuidas oli, kuid enamasti perekonnas esimest viiulit mängiv ema pidi meeste ülemvõimule seekord alla andma. Minu kui kõige tähtsama asjaosalise arvamust seejuures vist üldse ei küsitud. Koolimineku aeg oli paratamatult käes ja selge see, et tüdrukutekooli ma küll minna ei oleks tahtnud.

Niisiis kõndisin esimesel koolipäeval ema käekõrval sellesse raekoja kõrval asuvasse suurde valgesse majja. Kõigepealt koguti nii olnukad kui ka tulnukad saali, kus räägiti midagi, millest ma suurt midagi aru ei saanud, sest vahtisin vist niisama ringi. Siis juhutati meid, uustulnukaid, ilma isa-emata ühte suurde ruumi, mida klassiks kutsuti, pandi natuke imelikesse pinkidesse paarikaupa istuma ja kästi hästi vait olla. Üks onku, kes end tutvustas kui klassijuhataja härra Sasi, hakkas uute õpilaste nimekirja ette lugema. Oma nime kuuldes tuli märku anda, et oled kuulnud ja aru saanud. Kui järg minuni jõudis, ei teadnud ma, mida teha: kas ainult püsti tõusta või kätt ka tõsta. Igaks juhuks tegin mõlemat. Härra Sasi mõõtis mind pilguga ja ütles: „Istu!“ Sosistasin uhkelt oma kõrvalistujale „Kuulsid? Mina olin!“ Sest hetkest tundsin, et olen nüüd täieõiguslik koolipoiss. Midagi vist räägiti veel ja sellega oli see kauaoodatud (?) esimene koolipäev läbi.

Esimene nädal kulus koolielu ja uute kaaslastega tutvumiseks. Klassis oli meid üle poolesaja. Mäletamisi paaritu arv – 53 vist. Ainult kaks poissi olid mulle enne tuttavad. Selgus ka, et üks poiss oli neljandat, kaks kolmandat aastat ja ka teise aasta mehi oli paar kindlasti. Tollane kord nägi ette, et läbisid kuus kooliaastat või said neljateistaastaseks, siis olid kooliorjusest prii ja võisid jumala rahuga elumere lainetel rahulikult omatahtsi edasi hulpida. See seltskond sinna esimesse klassi hulpima jäigi, kevadel lisandus veel mõni.

Õppimisega mul raskusi ei olnud. Oskasin juba enne kooli korralikult lugeda ja ka kirjutada. Käekiri oli aga vilets ja selleks jäigi. Ette oli nähtud paiskaldekiri, mida tuli erilise teravaotsalise sulega kirjutada ning millega mina – ja õnneks ka paljud teised – mitte kuidagi korralikult hakkama ei saanud.

Meie koolis oli aineõpetaja süsteem, st iga õppeaine jaoks oli oma õpetaja. Ei mäleta enam, kes millises klassis üht või teist ainet õpetas. Esimestes klassides õpetas laulmist proua Alma Juurme (Jürisson). Seda tegi ta niisama, ilma klaveri või mingi teise pilli abita. Laulis paar korda ette ja varsti me kõõrutasime vapralt järele. Pärast lasti ühekaupa ette laulda, sellest ka hinne. Ma ei tea, kuidas absoluutset ebamusiikaalsust või viisipidamatust hinnati, sest ka seda esineb ja mitte vähe. Esimene laul, mida me õppisime, kõlas nii: „Mul on väike pesake,/ pesas väike linnuke,/ nüüd ta lendas kaugele/...“ Seejuures imiteerisime kätega pesakest ja linnukese lendamist. Pärast tulid muud ja peagi ka jõululaulud.

Äärepealt oleks aga ilusasti alanud kooliaasta jäänudki viimaseks. Nädalapäevad pärast jõuluvaheaja lõppu läksime isaga kelgutama. Järvel oli ilus sile jää ja vähe lund, nii sõitsime tõukekelguga Orikasse ja tagasi. Õhtul keerasin parajalt väsinuna voodisse ja jäin kohe kui nott magama. Hommikul avastati, et mul on palavik, ja vist mõeldi, et natuke külmetunud, las magab, kooli pole tarvis minna.

Poole päeva paiku ärkasin, nägin üle voodiotsa vanaema ehmunud nägu ja siis läks pilt täielikult eest ära. Ma ei mäleta, mis edasi juhtus. Kihutasin nagu piki mingit kiirgavat

⁴ „Gorodskoi“ oli Viljandi linnakooli rahvapärane nimetus.

Linna tütarlastegümnaasiumi (vasakul) ja hilisem II algkooli hoone 1920. aastatel. Vaade veetornist. Foto J. Riet

jäädavalt suure valguse poole, saateks ebamäärane vinguv muusika. Lõplikult ärkasin vist alles nädala pärast. Pilt jälle selge, ainult luud-liikmed ja eriti tagumik tulivalusad. Just sinna oli dr Kima kord öösel teinud mingi väga riskantse süsti, mis ilmselt tõi mind siia ilma tagasi. Igatahes olin jälle elavate kirjas ja siitpeale algas kiire paranemine ja kosumine. Hiljem lugesin kuskilt, et suur valgus, muusika ja kiire liikumine olla kliinilise surma tunnused. Võib olla. Nii ma olin siis kõikunud elu ja surma piirimail.

Kaks vanema klassi poissi meie koolist surid. Diagnoos oli sama, mis minulgi: mürgine angiin ja sarlakid. Hingepalvet oli minugi eest peetud. Ma ei tea, kas linnas samal põhjusel veel teisi surmajuhtumeid esines.

Mina olin jälle elus ja neljanda õppeveerandi algul läksin taas kooli. Puudunud olin 59 päeva. Klassikursusest olin aga nii palju üle, et see pikk paus kuidagi tunda ei andnud. Ainult matemaatikas ei saanud ma päris hästi aru nn jäägiga jagamisest ($9 : 2 = 4$, jääk 1). Kuid sellest hädast sai kodustes tingimustes jagu.

Villem Sasi oli 1. klassi juhataja ja üldse üks toredamaid õpetajaid mu kooliajast. Enamasti hakatakse õpetajat hindama alles vanemates klassides või veelgi hiljem, kui üldse. Õpetaja on ju see tüütu koll, kes aina käsib, keelab, sunnib, nõuab, karistab ja teab mida veel kõike – igaüks oma võimete, töekspidamiste ja harjumuste kohaselt. Õpetaja Sasi oskas need ebameeldivad koolirutiini asjaolud alati sõbralikult ja inimlikult lahendada. Ja tema tundides mäletamisi suuremaid korrarikkumisi ja pahandusi peaaegu ei olnudki.

Härra Sasi juhatas ka koorilaulu, mida oli vanematel klassidel (4., 5., 6.) kõigil üheskoos üks tund nädalas. Kuid mäletan vaid üht laulu, mis algas sõnadega „Lahke laulu kõlaga tervitan sind, Sakala“. Kahehäälnelaul, mida ma hiljem pole enam kuul-

nud. Selle lauluga esinesime siis, kui Riigi Ringhäälingu Hõbehall⁵ – nii kutsuti seda hõbedakarva reportaažibussi – käis 1938. aasta sügystalvel Viljandis koolilastest saadet plaadistamas. Just plaadistamas, sest makki veel ei tuntud ja kõik salvestatigi heliplaadile. Peale meie esines haridusseltsi tütarlastekool. Koolisiseselt, jõulupeol näiteks, esines iga klass oma laulude ja ilulugemisega. Nagu reeglina mindi võimalikult suure kolina ja trampimisega lavale ja sealt maha.

6. klassis andis hr Sasi loodusõpetust ja käsitööd. Tema loodusloo- ja füüsikatunnid olid väga huvitavad. Käsitööks oli puutöö ja koolis oli ka päris korralik töötuba. Mina olin paras pussikäpp ja midagi teha ka ei viitsinud. Muude lolluste kõrval oli mu aastane toodang paar-kolm kaardikeppi, mis aga klassis mõõgavõitluses kohe puruks peksti. Hinne oli teenetele vastavalt 3 ja ega ses aines vist madalamat hinnet pandudki.

Härra Sasiga kohtusin ma viimast korda möödunud sajandi viiekümnendail, juba konservatooriumipäevil Viljandis käies saunas. (Natukene naljakas on nüüd nii lähedast minevikku möödunud sajandiks nimetada, kuid paraku see tõepoolest nii on.) Küsisin: „Õpetaja, kas te mind veel mäletate?“ Vaatas mind põhjalikult ülalt alla või ka vastupidi ja sõnas: „Nägu oleks küll nagu tuttav, aga nimi ei tule meelde.“ Tutvustasin ennast ja ütlesin, et mu isa oli advokaat jne, ning siis vestlesime üsna pikalt. Muusikast, ilmast, vanadest kooliasjadest jne. Või millest meil ikka rääkida võis olla. Meeldiv kohtumine minevikuga, kui nii võtta.

Vanal koolimajal on kindlasti oma hing, oma aura. Mitte pelgalt nostalgia, see lihtsalt on nii. Astudes mõnda auväärse koolimajja, tunned midagi, isegi kui see ei ole olnud sinu koolimaja. Midagi niisugust, mis nõukaaegses tüüpprojekt-koolimajas justkui puuduks.

Ei ütleks, et mind nüüd eriline mineviku- või mälestusiuim oleks vallanud, tuttav tunne aga küll. See oli minu koolimaja, samasugune kui Moksi kooli päevilgi. Parasjagu räämas küll, kuid aknad, ukсед ja põrandad õnneks enam-vähem terved ja ruumid näituse ulatuses ülespanijate poolt hädapärast korda tehtud.

Siin oli siis kolmas klass, siin õpetajatetuba, seal köök ja üsna võikalt lehkav pelidik. Uks õue. Selles nurgas seal meie 6. a, kõrval suurem ruum, kus hoiti maakaarte ja muid õppevahendeid ja kus me luukere naeratava pilgu all suurel vahetunnil teed jõime ning oma kaasavõetud võileibu näsisime. Trepp teisele korrusele, astmed ja käsipuud imekombel täiesti terved. Siin kohe 1. ja 2. klass, koridori taganurgas 4. klass oma väga ebamugavate, vist veel tsaariaegsete pinkidega. Saal väikese näitelavaga, kus me pidulikel puhkudel esinesime ja kus vahel esinesid ka mingid imelikud külalised, kes pudelitest tehtud mänguriistal lugusid mängisid või sae poognatõmmetega laulma panid.

Ja koolimaja peauks. Täpselt samasugune, kui oli siis, kui ma 6. klassis vist küll kooli kõige kenama tüdruku (nõukogude kord oli meid esimese nelja klassi ulatuses tüdrukutega õnnistanud), kes pealegi oli koolijuhataja lähisugulane, pea ees, poolkogemata vahetunnil läbi ukseklaasi lennutasin. Õnneks ilma suuremate pahanduste ja ohvriteta, purunes ainult ukseklaas. Karistust ei järgnenud, kuid pidime klassivennast asjaosalisega uue aknaklaasi ette panema, ja seda kohe, tundide ajal.

Kuus klassi, seitse õpetajat. Ja koolitädi Anna. Imetlen nüüd, kuidas suutis see

⁵ Tegemist oli tolleaegse tipptehnooloogilise Baltimaade ainukese ülekandebussiga, mille kere oli valminud Soomes ja sisu Eestis.

mitte enam esimeses nooruses naine terve suure maja korras hoida, talvel ahjusid kütta, teed keeta ja seda suurel vahetunnil meile jagada.

Hüüdnimesid õpetajail ei olnud. Meesõpetajad olid koolipoiste keeles vanad ja naised mutid, vanusest hoolimata. Vaid pika nimega Okelmaad olid mugavuse mõttes Vana-Oke ja Oke-mutt. Või pr Juurme – Jurla-mutt.

Teise klassi juhataja oli linnapea proua Anna Maramaa. Suur, tüsedusele kalduv juba vanem daam. Väikese koolipoisi vaatepunktist on kõik täiskasvanud suured, pikad, paksud jne. Minul temaga suuremaid pahandusi ei olnud, ainult kui ma liialt õiendama kukkusin, mida vist kaunis sageli juhtus, käratas ta: „Hunt! Ole vait ja istu maha! Sinu isa on advokaat, sul pole siin midagi protsessida!“

Oke-mutiga algasid pahandused usuõpetuse tunnis. Ma vist kippusin Jeesukese tegemisi omamoodi kommenteerima ja pidin siis üsna tihti nurgas seistes järele mõtlema. Õnneks küll mitte Kentuki poiste palveasendis nagu Joosep Toots. Üldse oli mul juba siis oma segane arusaamine usuõpetusest ja küsimus, miks see üldse sundainena tunnikavas on, kui oli teada, et kirik on riigist lahutatud. Kui jäid iga-hommikusele palvusele hiljaks, olid ka kooli hiljaks jäänud. Ja usuõpetuse tundidest võis saada vabaks ainult vanemate avalduse põhjal.

Klassivendadest jäid meelde peamiselt need, kes millegagi silma paistsid. Sageli olid kõige koloriitsemad kujud just need teise või kolmanda aasta poisid. Või need, keda juba tundsid või kellega kooliajal lähemad suhted kujunesid.

Teises klassis oli mitu meelde jäävat poissi. Üks oli tulevane helilooja ja muusika-pedagoog Uno Naissoo, kes oskas väga huvitavalt kahehäälselt vilistada. Samuti on meeles kaks kokutajat, kes laulsid mis müriseb ja kui tükk selge, siis selle ka peaaegu kokutamata maha lugesid. Kaks klassitola olid Martin ja Hendrik Kuivas – mitte vennad, sugulased küll. (Nagu esimeses klassis ka kaks Vinnalit, kes aasta jook-sul ei saanudki lugemist selgeks ja jäid meist teiseks aastaks ennast täiendama.) Ka Kuivased meiega koos edasi ei pääsenud ja nende haridustee sellega võib-olla pää-diski. Hendriku lasid sakslased sõja ajal maha. Nõukogude võim upitas ta peaaegu kangelaseks ning Viljandis oli temanimeline pioneerimalev.⁶

Kaks korda õppeaastas (vist) oli arsti ülevaatus. Siis tuli kohale kooliarst dr Vares. Meid kooriti poolpaljaks, doktor kuulas toruga, vedas sõrmega mööda selgroogu ja nägemise kontrolliks pidime tahvlile riputatud tabelist numbreid lugema. Et tabel oli juba enne üles pandud, õppisime numbrirea pähe ja nägemisteravus oli peaaegu kõigil rohkem kui normaalne. Aga tegelikult?

Kolmanda klassi juhataja oli härra Aleksander Okelmaa. Pikk kõhnavõitu mees. Väga nõudlik. Pedant, kui see on siinkohal õige sõna. Iga nädala (või kahe?) keskel korjas meie nn teatevihikukesed kokku. Või olidki need tema käes ja laupäeviti andis ta need koos kõigi kirjapandud pahandustega meile ja me pidime need vanemate all-kirjaga tagasi tooma. Alati oli tal midagi kirja panna, mõnikord terve pool lehekülge. Patukeste kõrval muidugi kiitused ka.

Õpetaja Okelmaal oli vist mingi pikaajaline tööbi kallal ja viimasel õppeveerandil ta suri. Tema matus oligi vist üks meelde jäävamaid sündmusi sel õppeaastal. Et ta oli vene

⁶ Hendrik Kuivas liitus Viljandi hävituspataljoni, sai väidetavalt lahingus haavata ja lasti maha Viljandis 3. novembril 1941. Tema nime kandis Viljandi III 8-klassilise kooli pioneerimalev ja üks Leedu NSV merelaevanduse aluseid.

usku, toimus matusetalitus vene kirikus, mis asus praeguse SEB panga kohal. Vist kogu kool oli teda ära saatmas, tuttavad ja igasugused elukutselised uudishimulised kindlasti ka. Ilm oli juba kevadiselt soe, tilluke kirik puupüsti rahvast täis, küünlad põlesid. Papp muudkui jorutas, algas ja lõpetas: „Kristus on surmast üles tõusnud, surmaga surma maha tallanud ja neile, kes hauas, elu kinkinud.“ Jama. Oli väljakannatamatult kuum ja umbne, ime et keegi kokku ei kukkunud. Suur oli kergendus, kui see kord lõppes ja välja värske õhu kätte pääsesime. Härra Okelmaa sängitati vanale väikesele kalmistule Valuoja kaldal. Hauakivi oli veel hiljuti alles, loodetavasti on ka praegu.

Asendusõpetaja oli kuni kevadeni keegi hr Pihlak, kellest Okele väärilist järglast küll ei olnud. Lõhnas vahel suitsu ja vahel ka viina järele ning aastake, mida enam palju järel ei olnud, veeres kuidagi lõpuni. Klassijuhataja nimel kirjutas tunnistusele alla leskproua Marie Okelmaa, kelle töö selle aastaga meie koolis ka lõppes.

Lahkunud hr Okelmaa asemele tuli hr Merimaa, eesnime ma kahjuks ei mäleta. Meil neljandas olid temaga vaid võimlemistunnid, kuid ta organiseeris kohe mandoliiniorkestri. Pillid – pikolost bassini – saime vist linnavalitsuse toel. Sestap me siis vist mängisimegi linnapea Maramaale sünnipäeva puhul tema kodus Uueveski teel. Pillimäng käis mingite numbrinootide järgi, millest mina kui noodioskaja midagi ei jaganud. Muusikas kirjaoskamatud poisid said selle süsteemiga hästi ja kiiresti hakkama. Mängisin esialgu orkestris viiulit, pärast tõi isa ka mulle mandoliini. Mängisime endale jõukohaseid ülilihtsaid lookesi. Üks suurem avalik esinemine oli emadepäeval Ugala teatris, mis asus Tallinna tänaval Seasaare kõrtsi pööningul, nagu siis tavatseti öelda.⁷ Kui ma pärast progümnaasiumi Moksi kooli tagasi tulin, ei olnud õpetaja Merimaad enam seal. Orkester aga tegutses veel ja sellel üritas hinge sees hoida õpetaja Sasi.

Neljanda klassi juhataja oli härra Moks isiklikult. Tema eripära oli, et ta kasutas teadmiste kontrollimiseks teste: 20 või 25 küsimust, mille ta kord või kaks ette luges ja millele tuli kohe ühesõnaliselt või numbriga vastata. Tulemust arvestas ta protsentides. Iga hinne vastas teatud protsendile. Viimane, rahuldav – niisiis 3 ühe või kahe (?) miinusega – andis 66 protsenti.

Klassis oli ka üks vargapoiss, kes oli turul või poodides mitu korda vahele jäänud ja otsapidi isegi kohtus olnud. Klassis ja koolis ei puutunud ta midagi. Oli vaikne, niisugune alla 66 protsendi poiss ja sinna neljanda kanti ta vist jäigi.

Tähtsündmuseks sel õppeaastal oli kindlasti raadio Hõbehalli külaskäik, millest eespool juba põgusalt juttu oli. Lisaks koorilaulule lugesin mina Hendrik Adamsoni „Om maid maailman tuhandit“. Ma ei tea, miks hr Moks just mind selleks valis. Olin ma siis hetkel tõesti omasugustest parim? Uhke tunne aga oli küll ennast pärast raadiost kuulata. Meil õnneks siis oli juba kodus raadio, ei pidanud kuhugi kuulama minema.

Kui ma õigesti mäletan, käis sel aastal meie koolis ka haridusminister Jaakson: mundris mees linnapea ja veel mingite asjameeste saatel marssis klassist klassi. Linnapea Maramaa oli varemgi mitmel korral koolimajas käinud.

Neljandas klassis tuli koolist lahkunud proua Marie Okelmaa asemele usuõpetuse õpetajaks Hans Räim. Ta mängis klaverit ja tegeles ka laulutundidega. Oli kerge käega mees ja kippus tegutsema põhimõttel, et mis kinni ei jää, see tuleb kinni lüüa. Seda moodust katsetas ta õige mitme peal. Ma ei tea, millega Harri Esmann, hilisem

⁷ Praegu on sellel kohal endise Seasaare kõrtsi müüride vahele ehitatud Viljandi kultuurimaja.

tubli jalgpalli väravavaht seekord hakkama sai, aga ta kutsuti tahvli juurde ja hr Räim virutas päris paraja tou vastu tahvlit. Loomulikult purskasime kõik naerma, aga meid oli liiga palju, et meie kallal mingeid võtteid rakendada. Rohkem ta oma meetodit meie peal enam ei kasutanud. Kuidas oli teistes klassides, ei tea.

Härra Moksi teine elu või südameasi oli skautlus. Ta oli skautmaster ja Sakala maleva vanem. Skautide noorem aste – hundud – oli organiseeritud hundikarja põhimõttel. Mina astusin hunduks kohe esimeses klassis. Meil oli Sakala Sinirebaste suguharu ja selle tunnusena kandsime siniseid kaelarätte. Suguharu jagunes kolmeks karjaks, igal karjal oma juht, tavaliselt keegi õpetajaist, abiks vanema klassi õpilasest vanemhundu. Kari omakorda jagunes linnu- või loomanimelisteks pesadeks. Mina kuulusin kolmandasse karja ja Orava pesasse, pesatunnuseks kolmnurkne kollane-sinine märk varrukal. Pesaval oli ametitunnuseks pesamärgi all kaks kollast triipu, abil üks, vanemhundul aga kolm. Tegin läbi kõik astmed, hellkäpast kahe täpi hunduni. Pärast hellkäpa eksami sooritamist ja lubaduse andmist oli õigus sinist kaelarätti kanda. Lubadus kõlas nii: „Luban sõnakuulelik olla, Taevaisa austada, hundu seadusi täita ja iga päev head teha.“ Lubaduse andsime Jaani kirikus, üheks asjameheks oli seejuures kirikuõpetajast skautmaster Harri Haamer. Viimasel hunduaastal autasustati mind eeskujuliku hundu diplomiga. Ilus e-tähe kujulist madu meenutav märk hunduembleemiga keskel jäi aga millegipärast saamata.

Peale kõige muu kasuliku oli skautlusel kindlasti suur kasvatuslik tähtsus. Mis lubaduses antud, seda tuli täita. Peale selle kindlasti hästi õppida ja korralikult käituda. Kooli kõrval kontrolliti seda ka hundurühmas.

Härra Moks oli parajalt paks mees parimates aastates (nagu Karlsson katuselt?). Põlvpükstes käia ei olnud siis härrasmeestel kombeks, kuid skaudiüritustel esines härra skautmaster täies mundris, põlvpükstes ja kaabuga, kaelaräti ja vilenööriga. Muide vilenöörid olid vastavalt aastamele eri värvides. Härrat täies skaudimundris nähes löid linna peenutsevad mutid kaht kätt kokku ja ahhetasid (põlglikult või arusaamatuses?).

Suurematest üritustest meenub väga mitmesuguste ülesastumistega lõkkeõhtu koos rongkäiguga Lossimägedes, viiepäevane laager Karula pargis ja üks Halli Hundi võistlus.

Progümnaasiumis skaudiorganisatsiooni ei olnud ja nii jäin ma sellest liikumisest kõrvale. Oleks võinud küll II algkooli Põhjakotka rühmas jätkata, kuid huvi millegipärast ei olnud. Kahetseda polnud põhjust, sest juba järgmisel aastal oli kõigel lõpp. Nõukogude võim saatis skautide ja noorkotkaste organisatsiooni laiali kui kodanlikud, reaktsioonilised ja kahjulikud.

6. klassi juhataja oli hr Holtsmeier, kuid temaga meil tunde ei olnud ja nii jäi vaid n-ö koridoritutus.

Pärast 4. klassi oli võimalus minna progümnaasiumi. Ma muidugi teadsin ja tahtsin seda. Auasi, sest mu isa oli Viljandi Maagümnaasiumi vilistlane, üks neist poistest, kes olid otse koolipingist Vabadussõtta läinud ja pärast sõja võidukat lõppu kooli esimeses eestikeelses lennus 1921. aastal lõpetanud. Kuid progümnaasiumi pääsemiseks tuli eksamid sooritada. Mitte küll midagi erilist – tavaline etteütlus, matemaatikaülesanded, pärast väike vestlus ja suulised küsimused –, kuid ikkagi elu esimene eksam, võõrad ruumid, võõrad õpetajad ja teadmine, et kui midagi läheb niihu, oled paratamatult pörunud. Kogemusteta väikesele poisile oli see kindlasti

suur pinge. Meie kooli poistel, keda oli viis või kuus, läks kõik lodusasti ja võisime end nüüd paraja uhkustundega juba aste kõrgema kooli õpilasteks pidada, kuigi päris gümnaasiumini jäi veel viis pikka aastat.

Kooliaasta 1939/40 oli väga mitmesuguste sündmuste poolest eriline. Kõik see puudutas ja mõjutas ka minusuguseid. Olime juba selles vanuses, et hakkasime maailma asjust aru saama. Paljuski ehk omamoodi, sündmuste tegelikku olemust ja võimalikke tagajärgi mõistmata. Meil olid omad huvid ja tegemised ning vist isegi kõigi aegade karmim pakane oli puhuti huvitavam elamus kui sakslaste vallutused Lääne-Euroopas.

Nõukogude koolikorraldus ei näinud ette progümnaasiumi ja nii tuli meil sügisel oma vanasse kooli tagasi kolida. 6. klassi, nagu kooliaastate järjepidevus nüüd tingis. Teatud määral oli see muidugi tagasilöökk. Progümnaasium oli vaieldamatult tavalalgkoolist etem. Kuid ega me vist väga põdenudki. Koos meiega tulid II algkooli ka mõned klassikaaslased progümnaasiumist. Koos endistega oli meid nüüd nii palju, et tuli moodustada kaks kuuendat klassi. Mina koos kahe klassikaaslasega jäin a-klassi ja meie klassijuhatajaks sai proua Juurme. Vabandust, prouasid-härrasid-preilisis enam ei olnud, olid seltsimehed. Kuid õpetajale, eriti naisõpetajatele, oli seltsimees öelda kuidagi kentsakas, kõige õigem oli öelda lihtsalt õpetaja see-või-see.

Esimene aasta nõukogude koolis. Mis siis, elame üle. Koolipoisi elu jääb ikka samaks ja kool kooliks. Olid mõned muudatused õppekavas: vene ja saksa keel uute õppeainetena. Sama tuttav koolimaja. Suur osa klassikaaslasi juba tuttavad. Peaaegu samad õpetajad, puudu vaid õpetajad Räim, Holtsmeier ja Merimaa. Kaks uut: Klaara Rebane ja Nikolai Säkki. Ja kaks korda kaks oli neli ka nõukogude koolis ja küsilause järele tuli endiselt küsimärk panna. Tavaline kooli ja koolipoisi rutiin. Elame üle!

Levisid jutud venelaste kentsakatest tegemistest. Küll tiheda vene rivi üle, küll ohvitserinaistest, kes ostsid kõike kaupa kokku – seda ju oli saada – ja pidasid öösärki pidukleidiks või nurisesid, et peldikupotis ei saa kuidagi nägu pesta: muudkui tõmba teise käega kogu aeg vett! Oma teada tulid nad ju siia ebakultuursesse ja kirjaoskatusse riiki tõelist vabadust, kultuuri ja valgust tooma. Kuid levisid ka jutud kasvavast hirmust, hirmust tingimata öise ukselekooputamise pärast, millele paremal juhul järgnes ülekuulamine Lastepargi ääres Tiko⁸ majas, kus nüüd pesitses NKVD, halvemal juhul aga arreteerimine, pikk sõit tundmatusse ja sageli kadumine. Jäljetult. Alles nüüd on hakanud midagi selguma, kuid lõpliku tõeni pole paljudel juhtudel veel jõutud. Eks meie elanud seda omamoodi läbi, kuid küllap manitseti kodus ja ka koolis suud pidama ning neist asjust mitte lõhverdama. Hakkas tekkima umbusaldus üksteise vastu, sest ei võinud ja teada, missugused salasidemed võimudega kellelgi võivad olla.

Suuremaid muutusi oli kindlasti see, et meie põlises poistekoolis olid nüüd ka tüdrukud. Õnneks vaid esimeses neljas klassis. Meie silmad ei olnud tüdrukute suhtes veel täiesti avanenud ja mis neist titadest – paar aastat meist nooremaist – üldse vaadata oli! Parem piielda juba suvel järverannas siin ja seal parajate ümarustega poolpaljaid näitsikuid – mitte küll nii paljaid kui praegu –, fantaseerides, et mis küll seal trikoo all võib peituda. Sest meil hakkas juba – nojah – ärkama seesama, mida „elukogenud“ asjatundjad uhkustundega ja mõistagi mahlakas tänavazargoonis püüdsid kommenteerida. Kuid koolis puutusime tüdrukutega kokku vaid vahetunnis viisakalt jalutades. Nad olid lihtsalt paratamatu ja tüütu lisand, kui sedagi.

⁸ Praegu valge elumaja Jakobsoni ja Lossi tänava nurgal.

Saksa keele algteadmisi püüdis meile sisendada õpetaja Maramaa. Minul probleeme polnud, olin mõni aasta tagasi saksakeelses lasterühmas igapäevast keelt mõnevõrra omandanud. Grammatikast polnud küll aimugi, kuid ega seda vist nüüdki klassis eriti põhjalikult käsitletud. Hinne oli kevadel 5, kuid juurde ma küll midagi ei õppinud.

Vene keele õpetaja Klaara Rebane tuli kuskilt Petseri kandist. Oli päris lahe mutt, kuid mul olid temaga omaette isiklikud suhted. Huvi vene keelt õppida vist kellelgi ei olnud. Pealesurutud värk, kuigi keel ise selles ju süüdi ei olnud. Õpetus käis ka kolmveerand mahus eesti keeles, sest kõik tuli ju meile arusaadavas keeles selgeks teha. Et paarisajast (võib-olla) õpitud sõnast ei piisanud lihtsamakski igapäevajutuks, kogesin juba paari kuu pärast, kuigi mu aastahinne oli 5.

Nikolai Säkki oli vist ingerlane, igal juhul kuskilt sealt ida poolt pärit. Rääkis eesti keelt kerge aktsendiga, kuid see ei seganud teda olemast hea matemaatikaõpetaja. Andis ka võimlemist ja laulmist ning oli 6. b klassi juhataja. Igapidi tore õpetaja, tegi meile protsendiarvutamise päris korralikult selgeks. Õpilastega suheldes oma poiss, nagu öeldakse, kuid sugugi mitte pugeja või semutseja, nagu mõnikord juhtub.

Eesti Skautide Maleva peavanema käskkirjaga lõpetati skautlik tegevus Eestis ja soovitati meil pioneeriks astuda. Seda me enamikus ka tegime, isegi mõned, kes polnud varem meie hunduseltskonda kuulunud. Enesekaitse või pugemine? Ei mäleta, et oleksime mingi avalduse teinud või töötuse andnud. Kui hundud andsid lubaduse iga päev midagi head korda saata, siis pioneerid töotasid olla alati valmis võitluseks Lenini-Stalini suure asja eest. (Otsetõlge vene keelest: „za veliikoje delo Lenina-Stalina.“) Nalja kui palju, sest eesti keeles mõistetakse kellegi suure asja all sootuks midagi muud. Kui asjamehed asjast lõpuks aru said, muudeti see suur asi suureks ürituseks. Kuid naerud olid juba naerdud. Selle suure asja nimel me küll midagi ei teinud, käisime vaid korra nädalas koos, mängisime karoonat ja tegime lihtsalt igasuguseid lollusi. Nn pioneerijuhiks oli üks meist mõnevõrra vanem noormees. Tuttava näoga, nime ei mäleta. Maagümnaasiumist ta ei olnud, võib-olla oli kaubanduskoolist või isegi ehk mõni II algkooli vanema aastakäigu vilistlane. Üldiselt ta midagi ei teinud, ei õpetanud pioneeritarkusi, ei organiseerinud mänge ega teinud ka korralikku ajuloputust. Lõsutas kateedris ja jälgis uimaselt meie sevimist. Punane kaelarätt, uhke nimetusega *pionerski galstuk*, oli meil igapähele ka. Siberisse sõidul panin selle demonstratiivselt kaela, kui vahel tuli vagunist väljas (püssimehe saatel) vee või supi järel käia. Lõpuks läks mu punane kaelarätt päris asja ette. Ema vahetas ta hiljem piima, kartuli või mõne muu toiduaine vastu. Nii lõpetas see punane asjandus oma eksistentsi täiesti apoliitiliselt, temast sai pearätt ühele vene noorikule, *kossõnka*, nagu kolmnurkset pearätti seal kandis kutsuti.

Ka ajalootunnis ei olnud otse ajupesu. Me hakkasime õppima Vene ajalugu kuskilt Urartust ja Kiievi-Venest peale. Õpik, kellegi Pankratova sulest, ilmus jupikaupa. Ajalugu on just nii huvitav, kui seda esitatakse. Ikka aastaarvud, sõjad ja lahingud. Ja käsitus alati valitsevale võimule meelepärane.

Ma ei tea õpetajate meelsust. Igaüks pingutas oma julgeoleku huvides. Võib-olla oli ka idealiste. Võib-olla toimus seminaride ja täiendusõppekursuste nime all põhjalik ajuloputus. Ideoloogiliselt puhtaid õpetajaid polnud ju algul kohe võtta, kuid kool pidi töötama ja nii tuli vanade õpetajatega läbi ajada, esialgu vähemalt.

Igal klassil pidi olema oma seinaleht. Asusime innukalt tegutsema ja alguseks meisterdasime korraliku aluse. Meie seinalehe nimeks sai „VÕIMAS SAMM“. Ei mäleta,

mida me esimesse numbrisse panime, kuid klassivend Roland, kelle õigekiri küll tublisti kannatas, kuid kes üritas kriminaalseid jutukesti kombineerida, kirjutas lookese pioneeridest, kes mingid kurikaelad kinni võtsid. Midagi *à la* Pavlik Morozov, kellest me juba lugenud olime. Keegi joonistas pildid ka juurde: punarättidega pioneerid ja püstolitega pätid. Kuid peagi tuli kooli mingi ideoloogikontroll ja tegi meie loomingku kui apoliitilise ja sobimatu maha. Jutukest ta muidugi ei lugenudki, piisas püstolimeeste piltidest. Sellest rääkis klassijuhataja. Vahtunnis keris vint üle. Persse, kurat! Tegime kõik heast tahtmisest ja oma arust korralikult, nüüd aga tuleb mingi mölakas ja kukub mölisema. Maha ja kõik! Hetkega oli leht puhas, keegi kirjutas väljarebitud vihikulehele suurelt „MÄSS“ ja lõime selle keset tühja seinalehte. Õpetaja, kes pärast vahtetundi klassi tuli, käskis selle kohe maha võtta, et veel suuremaid pahandusi ära hoida. Tegime siis seinalehte erilise innuta edasi. Pidi ju, tegemata ka ei võinud jätta.

Möistet nagu „koolivägivald“ siis ei tundud. Kakeldi ja sõimeldi, mis meievanuste juures on täiesti normaalne, kuid kellelegi ei tulnud pähe mõnda ütlemist, narrimist või müksu vägivallaks nimetada. Kokkupõrked-tülid maandati omavahel, enamasti rahumeelselt, kuid vahel ka ausas mees mehe võitluses. Ei mingit vahelesegamist, kambakat või hulgakesti kellegi läbipeksmist. Kui keegi hakkas väga laiama, rahustas hulk ta rahulikult maha. Juhtus õpetaja peale, sekkus ta julgesti – ka naisõpetaja – ja asjaosalised said lisaks omadele õpetajalt oma matsud kätte.

Õpetaja käsitsi sekkumist ei saa tänapäevasel muidugi õigustada. Kui aga lugeda distsipliinist Inglismaa eliitkoolides, tundub meil toimuv küll lasteaiamänguna. Kuid korralik kõrvakiil oli mõnel juhul päris asjakohane ja edasikaebamisele ei kuulunud. Iga õpetaja käitus omamoodi, oma töökspidamise järgi. Kes arvas, et tuleb kinni lüüa, mis muidu kinni ei jää, kes oskas end teisiti maksma panna. Õpetaja oli autoriteet, keda tunnistasid nii lapsevanemad kui lapsed ise. Koolisisesed pahandused lahendati koolis, ei tulnud mõttesegi politseid sellesse segada. Tüüpilised karistused olid püsti, nurka, klassist välja, pärast tunde trahvitöö või äärmisel juhul vanemad kooli. Nii oli ja kõik tunnustasid seda enam-vähem. Ainult mu vanaema kommenteeris: „Latse om käest ära lännu. Teevad mis tahtvad. Ja koolmeister om liiga ää. Vanaste olli koolmeister kuri, kui tegid koerust, andis liinijaliga⁹ vasta näppa vi pand nurka põlvili...“

Nii veeres see aastake suvevaheaja poole. Oli tavaline igapäevane koolipoisi elu, oma suuremate ja vähemate rõõmude ja muredega. Ilmselt ei tajunud me veel olukorra täit tõsidust, sest kõige halva kõrval pakkus elu alati ka midagi head ja lõbusat.

Lõpetasime kevadel 6. klassi. Kuid meid viidi üle nõukogude kooli 6. klassi. Nõukogude nn mittetäielik keskkool oli seitsmeklassiline. Kas nüüd pidime siis seitsme klassi lõpetamiseks kaheksa aastat koolis käima? Kuid selle peale me vist ei mõelnudki. Algas ju koolivaheaeg ja see oli peamine. Ei aimanudki, et suured ja traagilised sündmused olid ainult paari nädala kaugusel.

Linna II algkool oleles veel mõni aasta edasi, kuid Moksi kooli lõpp oli 14. juunil 1941, mil koolijuhataja Moks ja õpetaja Maramaa Siberisse küüditati. (Ekslinnapea August Maramaa oli vist juba enne arreteeritud? Ta suri juba sama aasta talvel Kirovi oblastis.)¹⁰ Moksi kooli poistest sattusime sellele teekonnale mina ja Hain Siilats, kuid meid kui alaealisi topiti koos emade ja väiksemate õdede-vendadega naistevagunis-

⁹ Tõenäoliselt joonlaud.

¹⁰ Täpsemalt Kirovi oblasti Lesnoi asulas, mida tol korral kutsuti Sotsgorodokiks.

se. Mehed eraldati juba Puka jaamas, sõidu ajaks, öeldi. Mis oli ka täiesti mõeldav. Kuid edaspidi jagati mehed veel mitmeks: kes vanglasse, kes vangilaagrisse, vähesed õnnelikud lubati veel samal aastal perekondade juurde.

Aleksander Moks ja Anna Maramaa elasid oma elu lõpuni Vassiljevkas (Tomski oblast, Tšainski rajoon), mis asus 6 km kaugusel meie asukohast Kolominskije Grivõst. Kord oli mul Vassiljevkasse asja – käisime emaga veel säilinud hilpude vastu toidukraami vahetamas. Külastasime ka hr Moksi ja pr Maramaad. Suurest tüsedast õpetajannast oli järele jäänud tilluke kortsus eideke. Samasugune oli ka kunagine parajalt paks ja joviaalne skautmaster Moks. Millest meil üldse rääkida oli – tervisest, lootusest kunagi koju jõuda? Mina jõudsin, nemad jäid. Ma olin viimane endisest Moksi kooli poistest, kes oma õpetajaid veel elavana kohtas...

De mortuis nil nisi bene – surnuist rääkigem ainult head. Mälestagem ja meenu- tagem neid, kelle elutööks oli meist inimesed kasvatada. Igaüks neist tegi seda oma arusaamade, iseloomu, teadmiste, temperamendi ja veel paljude omaduste kohaselt. Otsustagem nüüd ise enda peal, kuidas see õnnestus.